

UOT 792.

DOI: 10.52094/152412.43.2023.13

Tərhan Aqşin oğlu Rəsulov
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Müəllim
E-mail: trasulov@yahoo.com

İMPROVİZƏ YARIŞMASI VƏ “TEATRSPORT” İNTERAKTİV TEATR FENOMENİ KİMİ

Citius, Altius, Fortius – Communiter (Daha sürətli,
daha yüksək, daha güclü – birlikdə)

Olimpiya şüarı
“Daha sadə, daha yüngül, daha yüksək, daha əyləncəli”
Konstantin Stanislavski

Xülasə: Məqalənin başlığı altında sitat kimi gətirilən Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin yeniləndirilmiş devizi [11] yalnız idman sahəsinə aid edilməməlidir. Son illər teatr aləmində tamaşaçıların səhnədə baş verən hadisələrin fəal iştirakçısına çevrilməsinə imkan verən yeni forma və janrlara marağın artması müşahidə olunur. Belə hadisələrdən biri də “theatresports” (teatral idman, teatridman, teatrspor) – tədbirin aparıcısının rəhbərliyi altında aktyorların improvizədən istifadə etməklə tamaşa yaratdıqları interaktiv teatr növüdür. Bu məqalədə “teatrsporun” əsas səciyyələri və xüsusiyyətləri, eləcə də tamaşaçılara və aktyorlara təsiri nəzərdən keçiriləcəkdir.

Açar sözlər: aktyorluq texnikası, interaktiv teatr, improvizasiya, spontanlıq, teatr idmanı, teatr pedaqogikası, yaradıcılıq

İnteraktiv teatr tamaşaçıların nəinki səhnədə baş verənləri müşahidə etdiyi, həm də tamaşada fəal iştirak etdiyi tamaşa sənətinin bir formasıdır. Hadisələrin əvvəldən müəyyən edilmiş ssenari üzrə inkişaf etdiyi “ortodoksal” teatrdan fərqli olaraq [9, s.23], interaktiv teatr improvizə və aktyorlar və tamaşaçılar arasında qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanır. Teatr fəaliyyətinin bu forması aktyorlardan yüksək peşəkarlıq,

eyni zamanda yaradıcı spontanlıq və tez bir zamanda qərar vermək bacarığı tələb edir.

Teatr və idman bir-biri ilə Qədim Yunanıstan dövründən bəri sıx bağlıdır. İdman oyunları və dramatik yarışlar özündə həmişə rəqabət elementini ehtiva etmişdir. Ədəbiyyat və teatrın klassik nümunələrinə çevrilmiş dramatik mətnlərin xeyli hissəsi, əslində, müsabiqə yazıları idi. Bu, mümkün olan sahələrdə rəqabət ruhunun nüfuz etdiyi Qədim Yunan mədəniyyətinin özəl xüsusiyyətidir. Maksimal səy, mübarizə, qələbə əzmi, ən yüksək məharət və ya kamillik – “aristeia” nümayişi idman və teatr yarışları üçün eyni dərəcədə doğrudur [5, s.18].

Teatr və idmanın simbiozu ideyası 20-ci əsrdə öz zirvəsinə çatdı. Bununla belə, səsilməyinə görə oxşar, lakin mənaca fərqli olan “idman teatri” və “teatr idmanı” anlayışlarını ayırmaq vacibdir.

“İdman teatri” idman, sirk və akrobatika elementlərinin, eləcə də teatr etüdlərinin birləşməsindən ibarət möhtəşəm idman şoularının qeyri-rəsmi adıdır. “Teatrsport” (“teatr idmanı”) termini müasir teatr növü olaraq müəllif hüquqları qanunu ilə qorunur. Bu məqalənin əsas mövzusu polan “teatr idmanı” və ya “teatrsport” anlayışı və bu teatr növünün konsepsiyası 1977-ci ildə İmpro sisteminin (improvizə teatri) müəllifi Britaniya-Kanada rejissoru Kit Conston tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Teatr idmanı (Theatresports) İmpro sisteminin tərkib hissəsi olmuşdur [1, s.7].

Teatr idmanı, bir tərəfdən, inkişaf edən və orta məktəb təhsil sisteminə daxil edilən improvizə praktikasından, digər tərəfdən isə Constonun Londonda Royal Court Teatrında və Kral Dram Sənəti Akademiyasında təhsil, iş və sonradan tədris təcrübəsindən ilhamlanmışdır. Akademizmdə əldə edilən mənfi təəssüratı və yaradıcılıq qabiliyyətinin zəiflədən həddən artıq nəzəri aktyor hazırlığı sistemi onu spontanlıq və improvizə aktyorluq bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün öz metodunu tərtib etməyə ruhlandırdı.

Constonun fikrincə, böyüklər “atrofiyaya uğramış uşaqlardır” və aktyorun vəzifəsi özündə uşaq təbiiliyini oymaqdır. O, məşq zamanı səhnədə üz-göz əymək və şişirdilmiş emosiyaları nümayişini dəstəkləyirdi, həmçinin, tələbələrinə personaj və ya dramatik vəziyyət haqqında düşünmək və refleksiya etmək əvəzinə həmişə rolun aşkar həllini seçməyi təklif edirdi. Tələbələrinin səhnədə daha sərbəst və azad olduğunu görəndə o, öz tədris təcrübəsi əsasında, Royal Court Teatrının bazasında qurduğu “The Theatre Machine” truppasının (Böyük Britaniyada tamamilə improvizəyə əsaslanan ilk teatr studiyası) fəaliyyəti çərçivəsində sınaqdan keçirdiyi

improvizə teatrının əsas postulatlarını formalaşdırmağa qərar verdi. O, “Müəllimlərin mənə etməyi qadağan etdiyi şeylər” adlı qaydalar siyahısını tərtib etdi və tələbələrini əsas və təkzibedilməz hesab etdiklərinin əksini etməyə təşviq etdi.

Əlbəttə ki, teatr idmanı da səhnə materialının mənimsənilməsində köməkçi element kimi istifadə olunan məşqlərdə və ya tamaşadan əvvəl aktyorların hazırlıq hərəkətləri kimi məşğələlər ənənəsindən çox şeyi götürmüşdür. Belə elementlərdən Yejy Qrotovski, Augusto Boal, Coan Litlvud, Viola Spolin və başqaları kimi teatr praktikləri öz işlərində istifadə etmişdilər.

Conston üçün əlavə ilham mənbələri cəmiyyətin təkamülünü və inkişafını tədqiq edən britaniyalı zooloq və publisist Desmond Morrisin ideyaları idi. Canlı məxluqların mühitində dominantlıq və tabeçilik xüsusiyyətləri haqqında fikirlər Constonu status kateqoriyasına əsaslanan aktyorluq texnikası formalaşdırmağa ruhlandırdı. Conston hesab edirdi ki, səhnədəki əksər vəziyyətlərin mərkəzində bir insanın öz statusunu yüksəltmək və digər insanların statusunu aşağı salmaq istəyi dayanır. Conston iddia edirdi ki, sərbəst improvizə üçün aktyora səhnədə öz statusunu anlamaq çox vacibdir, amma eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, ifaçının statusu həmişə oynadığı obrazın sosial statusu ilə üst-üstə düşmür.

Conston yüksək və aşağı statuslu ifaçı-oyunçuları, həmçinin statusunu yüksəltməklə və ya aşağı salmaqla davranış tərzini uyğunlaşdırma bilən status mütəxəssisini təyin edib. Burada oyunçuların linqvistik improvizə, üz ifadələri və ya jestlər vasitəsilə bir-birinin statusunu növbə ilə endirməyi və yüksəltməyi yelləncək təsvirinə xatırladır.

Constonun fikrincə, insanın məkanla qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan başqa bir improvizə növü də mümkündür. Məsələn, parkda skamyada oturan insan öz bədən vəziyyətini və statusunu dəyişərək, onu artırmaq və ya azaltmaqla, sola və ya sağa hərəkət etdirməklə ətrafındakı məkanı da dəyişdirir. Conston improvizə oyunları və məşqlər sistemini işləyib hazırladı və onların əksəriyyəti improvizə metodunun klassikasına çevrildi və trupanın qastrolu zamanı, o cümlədən ingilis dilini yaxşı başa düşməyən tamaşaçılar arasında sınaqdan keçirildi. Məlum oldu ki, dili bilməmək improvizəyə əngəl deyil, onun yaranması üçün əlavə bir səbəbidir.

1970-ci illərdə Conston Kanadaya köçdü və burada müəllim kimi dəvət olunduğu Kalqari Universitetində “Secret Impro Theater” truppasını və studiyasını, sonra isə “Loose Moose” teatr kompaniyasını yaratdı. Məhz orada “teatr idmanı” ideyası onun tərəfindən tam həyata keçirildi, ölkədə və xaricdə populyarlıq qazandı.

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

“Loose Moose” məkanında hətta improvizə marafonları keçirilirdi. Onların arasında ən uzununu 52 saatlıq yuxusuz improvizə təcrübəsi idi.

Teatr idmanının əsas prinsipi heç bir ilkin hazırlıq prosesi və məşq olmadan səhnə vəziyyətlərini yaratmaqdır. Aktyorlar obrazlar yaratmaq, süjeti inkişaf etdirmək və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün improvizə bacarıqlarından istifadə edirlər. Lakin adi improvizədən fərqli olaraq, teatr idmanı əsası iki və ya daha çox komanda arasında yarışma formatındadır.

Oyunçulardan ibarət iki komanda gülüş və xal (bal sistemi) üçün improvizə yarışmasında yarışır, hakim tamaşaçıların təkliflərini dinləyir və qayda pozuntularını qeydə alır. Hər şou o birilərindən fərqlənir: müxtəlif oyunçular, müxtəlif oyunlar və müxtəlif tamaşaçılar hər dəfə yeni mövzular təklif edirlər və improvizə üçün yeni imkanlar yaradırlar. Tamaşaçılar, bəzən Commedia Del Artenin “lazzi” buffon zarafatlarını xatırladan səhnəcikləri/sketçləri qiymətləndirir, qalib və uduzanları müəyyənləşdirirlər. Komandalar orijinallıq, aktyorluq bacarığı, yumoristik potensial və təklif olunmuş vəziyyətdən səmərəli istifadə kimi müxtəlif meyarlar əsasında qiymətləndirilir. Bu teatr formatı, Kit Constonə görə, gülüş və aktyorluq elementləri olan matçlar da daxil olmaqla, “fəhlə sinfi teatrı” hesab edilən gülüşdən (restlinq) ilhamlanıb. Gülüşçilər müəyyən personajların rollarını oynayır, tamaşaçılar isə öz reaksiyaları ilə yarış iştirakçılarının davranışına təsir edirlər.

Teatr idmanının özünəməxsus qaydaları və strukturu var. Adətən, oyun bir neçə raunddan ibarət olur, burada komandalar növbə ilə tapşırıqları yerinə yetirir və ya onlara səhnədə göstəriləcək əməl üçün müəyyən şərtlər təqdim olunur. Tapşırıqlar fərqli səciyyədə – improvizənin müəyyən fəaliyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlmiş tapşırıqlardan sürətli düşünmə və yaradıcılıq tələb edən daha mürəkkəb tapşırıqlara qədər ola bilər.

Teatr idman oyunları çox vaxt “Bəli! Və...” Bu o deməkdir ki, hər bir iştirakçı tərəfdaşın təklifini qəbul etməli və ona yeni bir şey əlavə etməlidir. Bu konsepsiya aktyorlar arasında ahəngdar qarşılıqlı əlaqə yaratmağa kömək edir və kollektiv təfəkkürü inkişaf etdirir. Bu istiqamət hər kəsə oynadığı obrazlarla eksperiment keçirməyə və səhv etməkdən, mətni unutmamaqdan qorxmada tamaşaçı qarşısında çıxış etməyə imkan verir. Teatr idmanında oyun elementlərinin çox hissəsi spontanlığı nəzərdə tutur.

1978-ci ildən bu günə qədər peşəkar teatr truppaları və improvizə teatr truppaları bütün dünya tamaşaçıları qarşısında teatr idmanı üzrə çıxış edib və

yarışıblar. Bu işdə peşəkar aktyorlardan başqa həvəskar aktyorlar da, həmçinin, teatrsevərlər, tələbələr iştirak edir. Universitetlər, kolleclər və yerli ictimai birliklər tələbələri və yeni aktyorları teatr cameəsinə cəlb etmək üçün improvizə teatrından fəal şəkildə istifadə etməyə başladılar. İmprovizə yarışı və ya teatr idmanı Kanada və ABŞ-ın bir çox universitetlərində dram sənəti fənninin bir hissəsinə çevrilib. Teatr idmanının digər cəlbədicisi cəhəti onun bütün yaş qrupları üçün əlçatan olmasıdır. Uşaqlar, yeniyetmələr və yaşlılar möhtəşəm tamaşalardan həzz ala və özlərini səhnədə sınağa bilirlər.

Teatr idmanının xüsusiyyətləri onun dinamikliyi və gözlənilməzliyidir. Hazırlıq olmadığından aktyorlar improvizə üçün daimi hazırlıq vəziyyətində olmağa məcbur olurlar. Teatr idmanında oynamaq cəld düşünmə, replikalarn dəqiqliyi və tərəf müqabilini dinləmək bacarığı tələb edir. Teatr idmanının əsas prinsiplərindən biri qüsursuz komanda işinin yaradılmasıdır. Komanda üzvləri səhnədə kollektiv fəaliyyətə və cəld qərar verməyə hazır olmalıdırlar. Teatr idmanının raundlarını keçirərkən etik normaları da nəzərə almaq və təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmək vacibdir. Aktyorların təhlükəsizliyi həmişə birinci yerdə olmalıdır, ona görə də fiziki fəndlərdən və ya təhlükəli elementlərdən istifadə istisna edilməlidir.

Aktyorlar təkcə səhnədə çıxış etmir, həm də tamaşaçılarla ünsiyyət qurur, onlara suallar verir və ya növbəti səhnə üçün mövzu təklif etməyi xahiş edirlər. Bu, hər bir tamaşanı unikal və təkrar olunmaz edir. Hər raundun öz qaydaları və qiymətləndirmə sistemi var. Məsələn, oyunların birində komandaya təsadüfi seçilmiş kitab və ya ifadə əsasında 3 dəqiqə ərzində mini tamaşa qurmaq tapşırığı verilə bilər. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün komanda münisflər heyətindən və ya tamaşaçıların səsverməsinin nəticələrinə görə xal alır.

Teatr idmanının əsas qaydalarından biri uğursuzluğu qəbul etmək bacarığıdır. Oyun zamanı aktyorların tapşırığın öhdəsindən gəlmədiyi və ya zəif yerinə yetirdiyi vəziyyətlər də yarana bilər. Amma yadda saxlamaq lazımdır ki, bu sadəcə bir oyundur, uğursuzluq isə inkişaf və böyümə üçün bir imkandır. Teatr idmanında uduzan yoxdur, yalnız tamaşaçı həmişə qalib olur.

Teatr idmanının xarakterik xüsusiyyəti emosional azadlıq və yeni təcrübəyə açıq olmaq qabiliyyətidir. Aktyor hər addımda onun üçün sürprizlərin yaranacağına hazır olmalı, yaranmış vəziyyətə uyğun olaraq emosional halın dəyişməsinə ifadə etməyi öyrənməlidir. Nəticədə belə tamaşalarda iştirak aktyorun emosional həssaslığını inkişaf etdirir və baş verənlərə reaksiyasını daha asan idarə etməyə kömək edir [3, s.22].

İlk növbədə bu format əsasında yaradılan çoxsaylı televiziya şoularının hesabına teatr idmanı fenomeninin populyarlığına baxmayaraq, interaktiv teatrın bu istiqaməti teatrşünasların diqqətindən kənar qalır. Əvvəlcədən məlum olan səhnə materialı və ya pyes əsasında hazırlanan tamaşalar “əskik janr” sayılan teatr idman növlərindən daha çox hörmətlə qarşılanır.

Bəs niyə hesab edilir ki, başqasının təfəkkür məkanına qərq olmuş, özgə mətni öyrənmiş, əvvəldən qurulmuş vəziyyətdə mövcud olan, öncədən müəyyən edilmiş teatr şərtlikləri çərçivəsində hazırlanmış səhnədə baş verənlərə təsir etməyən passiv tamaşaçı qarşısında çıxış edən aktyor sənət üçün daha çox xidmət göstərir, yoxsa burada və indi doğulmuş bir improvizatorun spontan yaradıcı aktından daha vacib və daha əhəmiyyətlidir?

Təəssüf ki, bəzən müasir təsviri sənət və ya caz musiqisi akademik tənqidçilər tərəfindən qeyri-ciddi sənət olaraq qəbul edildiyi kimi, improvizə yarışları, xüsusən də teatr idmanı struktur və ya ciddi məzmunun olmaması səbəbindən pis reputasiya qazanmışdır. Bununla belə, etiraf etmək lazımdır ki, teatr idmanı və improvizə zamanın sınağından çıxıb və bu gün sadəcə asudə vaxtın keçirilməsi obyektinə çərçivəsindən çıxaraq yeni bir maraq dalğası yaşayır.

Kit Conston öz yaratdığı haqqında belə deyirdi: “Bu birdəfəlik formadır, bu birdəfəlik teatrdır, ideyalar və xatirələr işlənir və ən yaxşısı həqiqətən də ən yaxşısıdır, çünki o, hazırda yaranır” [4, s.58]. Bu halda “birdəfəlik” əsərin dəyərini aşağı salmır və ya onu daha az dəyərli etmir, əksinə improvizənin efemer təbiətinin və improvizatorlarla tamaşaçı arasındakı əlaqənin şüurlu uzlaşmasını və qəbul edilməsini təmsil edir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, teatr idmanının əsas prinsipləri və qaydaları hər bir aktyorun öz potensialını üzə çıxara və dəyərli improvizə təcrübəsi qazana biləcək yaradıcı mühit yaratmağa imkan verir. Teatr idmanı təkcə əyləncənin populyar növü deyil, həm də aktyorluq bacarıqlarının və yaradıcı təfəkkürün inkişafı üçün güclü bir vasitədir. Bu cür tamaşalarda iştirakçılar improvizə reaksiyasını və komanda bacarıqlarını təkmilləşdirmək, eləcə də düşüncə sədlərini genişləndirmək imkanı əldə edirlər. Teatr idmanı ilə məşğul olan aktyorlar səhnədə yeni duyğu və təcrübəyə daha açıq olurlar. İnteraktiv teatrın bu formatı öz dinamikliyi, orijinallığı və tamaşanın yaradılması prosesində tamaşaçıların fəal iştirakı ilə müasir dövrümüzdə getdikcə populyarlaşmaqdadır.

Teatr idmanı fenomeni özündə teatr elementlərini, improvizasiya və rəqabət ruhunu birləşdirən heyrətamiz bir hadisədir. Teatr idmanı həm də sosiallaşmanın

təsirli vasitəsidir. Kollektiv prosesdə iştirak ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir, inam və qrupda işləmək bacarığını formalaşdırır. Beləliklə, teatr idmanı interaktiv teatr fenomeni kimi ciddi araşdırmaya layiqdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Keith Johnstone. Impro: Improvisation and the Theatre. Edition, 3 изд. Theatre Arts Books, 1979.
2. Keith Johnstone. Impro for Storytellers. London: Faber and Faber Limited, 1999
3. Viola Spolin. 1999 Improvisation for the Theatre. Third edition, Evanston, Northwestern University Press.
4. Improvisation in Drama. By Anthony Frost and Ralph Yarrow. (New Directions in Theatre.) London: Macmillan, 1990.
5. Ioanna Karamanou. Sport and Theatre in the Ancient World within the Framework of Cult, Ideology and City-State Politics', Proceedings of the International Olympic Academy
6. Бенкендорф С.А. Импровизация как элемент актёрского и режиссерского мастерства // Мастерство режиссёра. М., 2002.
7. Беседы К.С.Станиславского в студии Большого театра в 1918-1922 гг. Всерос. театр. о-во. – 3-е изд., исп. и доп. – Москва: Искусство, 1952 // URL: http://az.lib.ru/s/stanislawskij_k_s/text_0120.shtml
8. Никулин С.К., Пичхадзе Л.А. (сост.) «Искусство режиссуры XX век», М.: Артист. Режиссер. Театр, 2008.
9. Тәрлан Рәсулов. İNTERAKTİV TEATR... “Qarşılıqlı ünsiyyət” anlamını verən bu teatrın təyinedici faktorları, Mədəniyyət az, 2015
10. Толшин А.В. Импровизация в процессе воспитания актера: дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.01: СПб., 2001.
11. <https://olympics.com/ioc/olympic-motto>

Тарлан Расулов Состязательная импровизация и «театральный спорт» как феномен интерактивного театра

Резюме: В статье рассматриваются особенности понятия театрального спорта как отдельного направления в интерактивном театре, его основные характеристики, а также влияние на развитие и взаимодействие актеров и зрителей. Автор подчеркивает роль театрального спорта в создании

Azerbaijan State University of Culture and Arts, XXXXIII edition, Baku, 2023

эмоционально насыщенных и динамичных спектаклей, способных вовлечь зрителей в процесс их создания. Также рассматривается практическая сторона театрального спорта, включая его использование в образовательных целях и как инструмент командообразования и развития навыков актерской игры и эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: актерская техника, интерактивный театр, импровизация, спонтанность, театральный спорт, театральная педагогика, креативность

Tarlan

Rasulov Competitive improvisation and «Theatresports» as a phenomenon of interactive theatre

The article discusses the peculiarities of the concept of Theatresports as a separate direction in interactive theatre, its main characteristics, as well as its influence on the development and interaction of actors and spectators. The author emphasises the role of theatrical sport in creating emotionally rich and dynamic performances that can involve the audience in the process of their creation. The practical side of Theatresports is also considered, including its use for educational purposes and as a tool for team building and development of acting skills and emotional intelligence.

Key words: acting technique, interactive theatre, improvisation, spontaneity, Theatresports, theatre pedagogy, creativity

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 28. 09. 2023